

УДК 321.7

Мовчан У. І.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

СПІВСУСПІЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ А. ЛІЙПГАРТА: КЛЮЧОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ

Стаття присвячена теорії співсуспільної демократії А.Ліпгарта, її основним характеристикам та елементам. А.Ліпгарт протиставляє мажоритарній моделі демократії співсуспільну, й визначає, які з інститутів демократії є найбільш сприятливими для суспільств з гострими розмежуваннями. Зроблена спроба розглянути співсуспільну демократію як можливу модель для України.

Ключові слова: співсуспільна демократія, мажоритарна демократія, інституціональний дизайн, велика коаліція, пропорційне представництво, автономія

Статья посвящена теории сообщественной демократии А.Лейпхарта, ее основным характеристикам и элементам. А. Лейпхарт противопоставляет мажоритарной модели сообщественную, и определяет, какие из институтов демократии являются наиболее благоприятными для расколотых обществ. Сделана попытка рассмотреть сообщественную демократию как возможную модель для Украины.

Ключевые слова: сообщественная демократия, мажоритарная демократия, институциональный дизайн, большая коалиция, пропорциональное представительство, автономия

The article is devoted to Arend Lijphart's theory of consociational democracy, its main features and elements. Arend Lijphart compares the majoritarian model of democracy with the consociational model of democracy, and defines, which democratic institutions are the most favorable for deeply divided society. An attempt to consider consociational democracy as possible model for Ukraine has been made.

Key words: consociational democracy, majoritarian democracy, institutional design, grand coalition, proportional representation, autonomy

Дедалі більше країн світу схиляються до демократії, і тому цікавість до пошуку найбільш ефективних конституційних форм вийшла за межі академічних шкіл та університетських дебатів. Серед широкого кола фахівців тривають різні дискусії відносно переваг та недоліків різних варіантів конституційного дизайну, обрання президенціалізму чи парламентаризму, пошуку найбільш оптимального варіанту електоральної системи. Одним з найбільш актуальних аспектів цієї проблеми є пошук оптимальної конфігурації інституціонального дизайну для держав із глибокими соціально-політичними розбіжностями й несформованою партійною системою. Слід відмітити, що останнім часом проблема інституціонального дизайну привертає увагу все більшого числа дослідників (див. напр. А. Ліпгарт [1; 2], Д. Горовіц [3], Дж. Сарторі [4], Х. Лінц [5]). Це питання є досить актуальним і для українського суспільно-політичного розвитку в зв'язку з гострими політичними розмежуваннями українського суспільства та чисельними вадами інституційної архітектури політичної системи України. Дана стаття присвячена розгляду теорії співсуспільної демократії А. Ліпгарта та аналізу її найбільш характерних рис.

Взагалі, теорія співсуспільної демократії одна з ключових тем творчості американського політолога голландського походження А. Ліпгарта, який розробив свою концепцію в роботі „Демократія в багатоскладовому суспільстві: порівняльний аналіз” (1977) [1]. На сьогодні багато в чому А. Ліпгарт уточнює свою теорію далі, роблячи акцент на проблемах оптимального інституціонального дизайну інститутів співсуспільної демократії [6; 7; 8]. У низці своїх нових праць він поєднує свою концепцію з теорією нового інституціоналізму; у цих розвідках дослідник модифікує свою теорію щодо потреб

інституціонального удосконалення нових демократій третьої та четвертої хвилі демократизації. Фактично, А. Лійпгарт у своєму аналізі виходить за рамки багатоскладових суспільств, в багатьох аспектах його теорія може бути використана для вибору оптимальної конфігурації політичних інститутів для нових демократій у тому числі посткомуністичного регіону [9]. Зокрема, А. Лійпгарт вказує, що успішне встановлення демократичного правління в суспільствах з декількома соціально-політичними розмежуваннями вимагає два ключових елемента: (1) „power sharing” та (2) групову автономію. „Power sharing” означає участь представників усіх значимих суспільних груп в прийнятті політичних рішень, особливо на виконавчому рівні. Автономія означає, що всі групи володіють владними повноваженнями у вирішенні своїх власних справ, особливо у сфері культури та освіти [8, р. 97].

Незвичайність робіт А. Лійпгарта полягає в критиці класичної мажоритарної концепції демократії та її невідповідності викликам, які постають перед суспільствами з гострими розмежуваннями. Мажоритарна інтерпретація основного визначення демократії полягає в тому, що демократія означає „врядування більшістю народу”. Прихильники цієї інтерпретації доводять, що більшість повинна врядувати, а меншість – перебувати в опозиції. Прихильники співсуспільної моделі демократії стверджують, що виникає певна несумісність: з одного боку, первісний зміст демократії в тому, що „всі, на кого впливає певне рішення, повинні мати шанс брати участь в ухваленні цього рішення”, а з іншого „воля більшості повинна переважати”. Але мажоритарники відповідають, що цю несумісність можна уникнути за двох головних умов. По-перше, відкидання меншості має пом’якшені наслідки, більшість і меншість урядують по черзі, тобто якщо нинішня меншість на наступних виборах може стати більшістю, а не буде приречена на постійну опозицію. Друга умова полягає в тому, що в однорідних суспільствах їхні найвпливовіші політичні партії не дуже різняться між собою своїми політичними світоглядами, бо їм властива тенденція перебувати близько до політичного центру.

В менш однорідних суспільствах неklasичного типу жодна з цих умов не може бути застосована. Політичні курси, що їх обстоюють головні партії, мають тенденцію дуже різнитися між собою, а відданість виборців тій або іншій партії часто буває набагато непохитніша, зменшуючи шанси, що головні партії будуть чергуватися, здійснюючі урядові повноваження. Тим паче в плюралістичних суспільствах, де фактично існують свої власні політичні партії, зацікавлені групи та засоби комунікації – гнучкість, необхідна для мажоритарної демократії, навряд чи існуватиме. За таких умов урядування більшості не тільки недемократичне, а й небезпечне, бо меншини, всякчас не маючи доступу до влади, почуватимуться відкинутими та дискримінованими й можуть втратити свою вірність режиму. Такі суспільства потребують певного демократичного режиму, що наголошує не на опозиції, а на консенсусі, що радше залучає, ніж відкидає, й намагається максимізувати панівну більшість замість задовольнятися простою більшістю: консенсусної демократії.

Співсуспільну модель демократії можна охарактеризувати на основі десяти елементів, що становлять гострий контраст із кожною з десяти мажоритарних рис вестмінстерської моделі. Замість зосереджувати владу в руках більшості, співсуспільна модель намагається різними способами ділити, розпорошувати та обмежувати владу (див. Таблицю1) [10, с. 775–797].

Таблиця 1

Моделі демократії

Мажоритарна модель демократії	Співсуспільна модель демократії
1. Зосередження виконавчої влади в руках однопартійного кабінету, обраного простою більшістю. В основному складається із членів партії, що має більшість місць у парламенті,	1. Поділ виконавчої влади між різними партіями в кабінетах, створених на основі широкої коаліції. Суть полягає в тому, щоб всі або більшість головних партій

<p>представники меншості до нього не входять.</p> <p>2. Перевага уряду. Кабінет складається з лідерів об'єднаної партії більшості, його звичайно підтримує ця більшість, і він може впевнено розраховувати, що буде знаходитися при владі й матиме схвалення своїх законодавчих пропозицій.</p> <p>3. Двопартійна система.</p> <p>4. Мажоритарна й диспропорційна система виборів. Членів парламенту обирають у одномандатних округах найбільшою кількістю поданих голосів, цю систему називають „перший, хто прийшов до фінішу”: виграє кандидат, що отримує більшість голосів, а якщо немає більшості - то найчисленнішу меншість. Така система відображає диспропорційність результатів, або “штучна більшість”.</p> <p>5. Плюралізм зацікавлених груп. Означає, що існує конкуренція й боротьба між зацікавленими групами, які впливають на уряд.</p> <p>6. Унітарне й централізоване врядування.</p> <p>7. Зосередження законодавчої влади в однопалатному законодавчому органі.</p> <p>8. Конституційна „гнучкість”. “Неписана” конституція означає, що не існує єдиного документа, який би визначав склад і повноваження державних інститутів і права громадян. Натомість існує ряд основних законів, зміни в які можна внести простою більшістю.</p> <p>9. Конституційний контроль здійснюваний законодавчою владою</p> <p>10. Контроль виконавчої влади над центральним банком</p>	<p>поділяли виконавчу владу в складі широкої коаліції.</p> <p>2. Рівновага влади між виконавчим і законодавчим органами.</p> <p>3. Багатопартійна система. Існуюче розмаїття сегментів у плюралістичному суспільстві відображено в багатомірності партійної системи.</p> <p>4. Пропорційна виборча система. Основна мета пропорційної системи полягає в тому, що всі значимі сегменти повинні бути представлені в органах, що приймають рішення, пропорційно.</p> <p>5. Корпоративне представництво зацікавлених груп.</p> <p>6. Федералізм і децентралізоване врядування. По всіх питаннях, що мають загальне значення, рішення повинні прийматися всіма сегментами разом, із приблизно пропорційним ступенем впливу.</p> <p>7. Сильний варіант бікамералізму. Головна причина введення двопалатного парламенту замість однопалатного полягає в необхідності забезпечити представництво меншин у другій або верхній палаті.</p> <p>8. Конституційна „негнучкість” і право вето. Конституція – єдиний документ, що містить основні правила врядування, які можна змінити тільки певною більшістю. Внести зміни можливо, якщо „за” виступає більшість членів кожного сегменту.</p> <p>9. Судовий контроль.</p> <p>10. Незалежність центрального банку</p>
---	--

Співсуспільна демократія може розглядатися як певна система акомодатії і компромісу між елітами, у рамках якої глибоко розколоті держави отримують можливість досягнути політичної стабільності. А. Лійпгарт дає визначення співсуспільній демократії через її чотири характерні риси, перша й найважливіша з яких є *здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів всіх значних сегментів багатоскладового суспільства*. Вона може виявлятися в декількох різних формах, наприклад, кабінет великої коаліції в парламентській системі, „велика” рада або комітет з важливими дорадчими функціями, або велика коаліція з іншими найважливішими посадовими особами в президентській системі. Три інших важливих елементи співсуспільної демократії: 1) *взаємне вето*, або правило „співпадаючої більшості”, що виступає як додаткова гарантія життєво важливих інтересів меншості; 2) *пропорційність* як головний принцип політичного представництва, він поширюється у т.ч. на принципи призначення на пости в державній службі та на розподіл бюджетних фондів; 3) *високий ступінь автономності* кожного сегмента в здійсненні своїх внутрішніх справ.

Найважливіша характерна риса співсуспільної демократії полягає в тому, що політичні лідери всіх значних політичних сегментів багатоскладового суспільства співпрацюють в управлінні країною в рамках „великої коаліції”. Стиль правління в співсуспільній моделі заснований на побудові коаліції інтересів. Оскільки в багатоскладових суспільствах ставки у політичній грі часто піднімаються дуже високо, у них небажано уподібнювати політику гри з нульовою сумою: тому для них більше підходить „велика коаліція”, а не схема „уряд проти опозиції”. При розробці „нормальних” демократичних конституцій ця дилема вирішується встановленням влади простої більшості для звичайного перебігу справ, і спеціальної абсолютної більшості на період прийняття важливих рішень (наприклад, змін конституції) [11, с. 86-87]. Найважливішу рису „великої коаліції” становить не її конкретний інституціональний устрій, а участь лідерів найбільших політичних сегментів в управлінні багатоскладовим суспільством. Помірність позицій і готовність до компромісу є необхідними умовами для формування „великої коаліції”. У цьому сенсі, перспектива участі в уряді – потужний стимул для помірності й компромісу, оскільки в цьому випадку зводиться до мінімуму ризик бути обманутим іншими партіями або власним необґрунтованим оптимізмом із приводу їхньої готовності до примирення. Будучи разом при владі, партії, що не цілком довіряють один одному, отримують важливу гарантію політичної безпеки. Для цього, зрозуміло, представникам політичних сил необхідно перебувати в уряді одночасно, а не брати участь у небезпечних тимчасових ротаційних коаліціях, склад яких постійно змінюється [11, с. 89].

Участь у „великій коаліції” дає важливу політичну гарантію безпеки політичним сегментам, що становлять відносну меншість, але гарантію не абсолютно надійну. Рішення повинні прийматися „великою коаліцією”; досягаються вони голосуванням, і хоча присутність у коаліції дає можливість меншостям максимально енергійно відстоювати свою позицію перед обличчям партнерів по коаліції, все-таки більшість може при голосуванні забалотувати її. Якщо прийняті в такий спосіб рішення порушують життєві інтереси сегмента меншості, то така поразка буде врахована як неприпустима, і співробітництво між елітами цих сегментів опиниться під загрозою. Таким чином, до принципу „великої коаліції” необхідно додати й право меншості на застосування вето; тільки таке вето дасть кожному політичному сегментові повну гарантію політичної безпеки. Найбільша загроза полягає в тому, що це право може створювати такі ж складності для співробітництва в рамках великої коаліції, до яких може привести й нехтування думкою меншості. Однак можна навести три аргументи на підтвердження того, що ця загроза не така велика, як здається. По-перше, вето має взаємний характер, всі групи, які складають меншість, володіють ним і можуть вдатися до нього. По-друге, сам факт того, що право вето завжди є в арсеналі доступних засобів, надає меншостям почуття впевненості, тим самим знижуючи ймовірність застосування цього права на практиці. І, нарешті, кожен політичний сегмент розуміє й усвідомлює небезпеку безоглядного застосування права вето. Взаємне вето може бути як неформальною домовленістю, так й офіційно оформленим правилом, що є закріпленим у конституції [1, с. 73-74].

Принцип пропорційності теж являє собою значне відхилення від принципу влади більшості й, подібно взаємному вето, тісно пов’язаний із принципом „великої коаліції”. Його можна застосовувати подвійно. По-перше, він є методом, за допомогою якого між політичними сегментами розподіляються пости в системі державної служби, а також фінансові ресурси у формі державних субсидій [1, с. 74]. Пропорційність як нейтральний і неупереджений спосіб розподілу усуває із процесу прийняття рішень багато проблем, потенційно здатних розколоти коаліцію, і тим самим полегшує тягар співсуспільної влади. Пропорційність є основним принципом функціонування „великої коаліції”: всі самі значні сегменти повинні бути не просто представлені в органах, що приймають рішення, але й бути представлені пропорційно. Є два принципи пропорційності, які породжують ще

більші відхилення від влади більшості: свідомо завищене представництво малих політичних сегментів і паритетне представництво.

Останнє відхилення від влади більшості – автономність сегментів, що приводить до відповідної незалежності меншості в сфері її виняткових інтересів. Вона представляється логічним наслідком принципу „великої коаліції”. Із всіх питань, що мають загальне значення, рішення повинні прийматися всіма сегментами разом, із приблизно пропорційним ступенем впливу. По всіх інших питаннях прийняття й виконання рішень може бути надано окремим сегментам. Делегування сегментам прав вироблення й впровадження в життя політичних рішень укупі із пропорційним розподілом державних коштів кожному сегменту – потужний стимул до становлення різних організацій усередині сегментів. Одним з аспектів визначення багатоскладового суспільства є те, що межі між сегментами переносяться й на інститути громадянського суспільства. Це означає, що автономність сегментів підсилює багатоскладовість і без того неоднорідного суспільства. Природі співсуспільної демократії цілком відповідає те, що вона (принаймні, у своїй початковій фазі) робить багатоскладове суспільство ще більш неоднорідним. Зміст її – не в усуненні й не в ослабленні протиріч між сегментами, а у відкритому визнанні їх і перетворенні сегментів у конструктивні елементи стабільної демократії. Особливою формою автономії сегментів є федералізм, хоча, зрозуміло, федералізм може існувати й у не багатоскладовому суспільстві [11, с. 92–94]. У теорії федералізм має багато паралельного із співсуспільністю, причому це не тільки надання автономії складовим частинам держави, але й завищене представництво малих утворень в „федеральній” палаті парламенту. Таким чином, теорію федералізму можна вважати обмеженим й особливим видом теорії співсуспільності, і, навпаки, концепцію автономії можна розглядати як загальний висновок з теорії федералізму [1, с. 78–79].

При розгляді співсуспільної демократії крізь призму зазначених вище характерних рис стає ясно, що ця концепція припускає демократичний політичний устрій, у рамках якого різні взаємодіючі між собою групи досягають справедливої акомодатії своїх інтересів завдяки належному представництву, автономії, принципу пропорційності й перевагам права вето, наданого меншостям.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що концепція співсуспільної демократії А. Лійпгарта може бути досить актуальною в умовах пошуку українського рецепту побудови стабільної та ефективної демократичної держави. В значній мірі постреволюційний етап розвитку українського політичного режиму, перш за все вибори 2006-2007 рр., створили ситуацію рівноваги основних політичних сегментів: існує декілька основних політичних сегментів, жоден з яких не становить визначеної більшості або певної меншості. Тому загальнонаціональні політичні гравці в умовах паритету сил не здатні створити стійкої коаліції в парламенті та взагалі реалізувати на практиці принцип класичних демократій „уряд проти опозиції”. Як показує перебіг подій 2007-2008 рр., в українському суспільстві в умовах гострої політичної конкуренції діє принцип „гри з нульовою сумою”, за яким „переможець отримує все”, що характерно саме для мажоритарної моделі демократії. Але якщо в країнах „вестмінстерської демократії” більшість та меншість перебувають в уряді по черзі, то в Україні – за умови існування рівноваги політичних сегментів – уряд на такій основі фактично втрачає можливість ефективного функціонування. Така рівновага основних політичних сегментів призводить до ситуації перманентного пату та блокування роботи демократичних механізмів.

Таким чином, перспективним напрямком вітчизняного конституційного реформування може служити теорія співсуспільної демократії А. Лійпгарта, яка може бути застосована для інституційного удосконалення політичної системи України та пошуку більш оптимальних принципів її побудови. А. Лійпгарт в рамках своєї теорії розробив конкретні інституціональні механізми, завдяки яким забезпечується пропорційне представництво усіх значимих соціально-політичних груп, а замість механізму „уряд проти опозиції” класичної демократії пропонується принцип „великої коаліції”. Теорію

А. Лійпгарта можна розглядати як досить перспективний шлях подолання політичної кризи в умовах рівноваги сил політичних сегментів, що на сьогоднішній день склалися в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В.Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
2. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries. – New Haven: Yale University Press, 1984. – 291 p.
3. Horowitz D. Constitutional Design: Proposals versus Processes / Horowitz D. // The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy / Edited by A. Reynolds. – Oxford: Oxford University Press. – 2002. – 507 p. – P. 15-37.
4. Сарторі Д. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Сарторі, Джованні. – К: АртЕк, 2001. – 224 с.
5. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Лінц Х. // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2005. – Частина IV. – XXVIII+1108с. – С. 802-827.
6. Lijphart A Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 351 p.
7. Lijphart A. The Wave of Power-sharing Democracy / Lijphart A. // The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy / Edited by A. Reynolds. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 507 p. – P. 37-54.
8. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Society // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15 – No. 2 – P. 96-109.
9. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. – 1995. – № 2. – С.135-146.
10. Лійпгарт А. Мажоритарна та консенсусна моделі демократії / Лійпгарт А. // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2005. – Частина IV. – XXVIII+1108с. – С. 774-801.
11. Лейпхарт А. Со-общественная демократия // Полис. – 1992. – №3. – С.86-99.